

O'ZBEKISTON TAYANCH O'RTA TA'LIMIDA O'QISH SAVODXONLIGINING AMALDAGI HOLATI VA MAVJUD MUAMMOLARI TAHLILI

Karimberdiyev Qodir Komilovich

A. Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti, mustaqil tadqiqotchi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.21700271>

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston tayanch o'rta ta'lim bosqichida o'quvchilarning o'qish savodxonligini rivojlantirish borasidagi amaldagi holat va tizimli muammolar tahlil qilinadi. PISA 2022 xalqaro tadqiqoti natijalariga tayangan holda O'zbekiston o'quvchilarining o'qish savodxonligi ko'rsatkichlari OECD o'rtacha ko'rsatkichlari bilan qiyoslanadi. Tadqiqot davomida reproduktiv o'qitish yondashuvining ustunligi, pedagog kadrlarning PISA metodologiyasi bo'yicha metodik tayyorgarligining yetarli emasligi, fanlararo integratsiyaning zaifligi hamda o'quv-metodik ta'minotdagi kamchiliklar kabi asosiy muammolar aniqlangan. Shuningdek, mavjud me'yoriy-huquqiy asos bilan sinf xonasidagi amaliyot o'rtasidagi metodik bo'shliq ko'rsatib o'tilgan. Maqola yakunida o'qish savodxonligini oshirishga qaratilgan yaxlit metodika va model ishlab chiqish zarurati asoslanadi.

Kalit so'zlar: *o'qish savodxonligi, PISA, tayanch ta'lim, funksional savodxonlik, o'qitish metodikasi, fanlararo integratsiya, ta'lim sifati, o'quv-metodik ta'minot.*

Аннотация. В данной статье анализируется текущее состояние и системные проблемы развития читательской грамотности учащихся на уровне базового общего среднего образования Узбекистана. На основе результатов международного исследования PISA 2022 показатели читательской грамотности узбекских учащихся сопоставляются со средними показателями стран ОЭСР. В ходе исследования выявлены такие ключевые проблемы, как преобладание репродуктивного подхода в обучении, недостаточная методическая подготовка педагогических кадров по методологии PISA, слабая межпредметная интеграция, а также недостатки учебно-методического обеспечения. Также отмечен методический разрыв между действующей нормативно-правовой базой и практикой преподавания в классе. В заключение обосновывается необходимость разработки целостной методики и модели повышения читательской грамотности.

Ключевые слова: *читательская грамотность, PISA, базовое образование, функциональная грамотность, методика обучения, межпредметная интеграция, качество образования, учебно-методическое обеспечение.*

Abstract. This article analyzes the current state and systemic challenges of developing reading literacy among students at the basic secondary education level in Uzbekistan. Drawing on the results of the international PISA 2022 assessment, the reading literacy indicators of Uzbek students are compared with OECD average indicators. The study identifies key problems, including the dominance of reproductive teaching approaches, insufficient methodological training of teachers in PISA assessment methodology, weak interdisciplinary integration, and shortcomings in instructional materials. The article also highlights the methodological gap between the existing legal and regulatory framework and actual classroom practice. It concludes by substantiating the need to develop a comprehensive methodology and model for improving reading literacy.

Keywords: *reading literacy, PISA, basic education, functional literacy, teaching methodology, interdisciplinary integration, education quality, instructional materials.*

KIRISH

Ta'lim sifatini xalqaro standartlar darajasiga olib chiqish har qanday zamonaviy davlat taraqqiyotining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'qish savodxonligi — shaxsning matnni tushunish, tahlil qilish, baholash va undan o'z maqsadlarini amalga oshirish, bilim va salohiyatini rivojlantirish hamda jamiyat hayotida faol ishtirok etish uchun foydalanish qobiliyati sifatida ta'riflanadi [1]. Bu ko'nikma nafaqat ona tili darslarining, balki umuman olganda barcha o'quv fanlarini muvaffaqiyatli o'zlashtirishning tayanch negizini tashkil etadi, shuning uchun ham u xalqaro miqyosda ta'lim tizimining samaradorligini baholovchi asosiy mezonlardan biriga aylangan.

O'zbekistonda umumta'lim tizimini qamrov ko'rsatkichlari yuqori bo'lib, boshlang'ich ta'lim bosqichida maktabga qatnash darajasi 99 foizdan oshadi. Biroq Jahon banki tomonidan o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning, xususan o'qish va matematika bo'yicha, asosiy (fundamental) bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish darajasi xalqaro me'yorlarga nisbatan past bo'lib qolmoqda, shuningdek o'qitish amaliyoti va o'qituvchilarning kasbiy rivojlanish tizimi ham jiddiy takomillashtirishni talab qiladi [4]. Ushbu muammoni bartaraf etish maqsadida 2026-yil 30-iyunda Jahon banki Ijrochi direktorlar kengashi O'zbekiston hukumatiga boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish, matematika va ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan "BILIM" (Transforming Public Education for Economic Growth) dasturini moliyalashtirishni tasdiqladi [4], bu esa muammoning davlat va xalqaro sheriklar darajasida ham jiddiy e'tirof etilganligini ko'rsatadi.

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, o'qish savodxonligi past bo'lgan o'quvchi nafaqat ona tili, balki tabiiy-ilmiy, ijtimoiy va matematik fanlarni ham tushungan holda o'zlashtira olmaydi, natijada bu holat o'quvchining kelgusi kasbiy va ijtimoiy faolligiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy mehnat bozori va raqamli iqtisodiyot sharoitida axborotni tez qabul qilish, uni tanqidiy tahlil qilish va amaliyotga tatbiq etish qobiliyati kasb egallashning zaruriy shartiga aylanmoqda, shu sababli o'qish savodxonligi endilikda faqat pedagogik emas, balki milliy iqtisodiy raqobatbardoshlik masalasi sifatida ham qaralmoqda.

Mavzuning ilmiy tadqiq etilganlik darajasiga to'xtaladigan bo'lsak, xalqaro miqyosda PISA metodologiyasi va o'qish savodxonligini rivojlantirish masalalari OECD tomonidan tizimli ravishda o'rganib borilmoqda [1; 2], milliy ta'lim tizimlarida esa bu yo'nalish har bir davlatning ijtimoiy-madaniy va lingvistik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda moslashtirilishi lozim. O'zbekiston sharoitida esa ushbu masala hali yaxlit, ilmiy asoslangan metodika darajasida to'liq yechilmagan bo'lib, aynan shu holat mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligini belgilaydi. Shu bois mazkur maqolada O'zbekiston tayanch o'rta ta'limida o'qish savodxonligining amaldagi holati xalqaro tadqiqotlar asosida tahlil qilinib, mavjud tizimli muammolar ilmiy asoslangan holda ochib beriladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi: xalqaro va milliy statistik ma'lumotlarni qiyosiy tahlil qilish (PISA 2022 natijalari va OECD o'rtacha ko'rsatkichlari asosida), me'yoriy-huquqiy hujjatlarni kontent-tahlil qilish (O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi va Prezident farmonlari misolida), shuningdek ta'lim amaliyotini kuzatish va umumlashtirish metodlari. Tahlil uchun asosiy manba sifatida OECD tomonidan e'lon qilingan PISA 2022 rasmiy hisobotlari [2; 3], Jahon banki tahliliy materiallari [4] va O'zbekiston Respublikasining tegishli me'yoriy-huquqiy hujjatlari [5; 6; 7] qo'llanildi.

1. O'ZBEKISTONDA O'QISH SAVODXONLIGINING XALQARO BAHOSI: PISA 2022 NATIJALARI TAHLILI

PISA 2022 xalqaro tadqiqoti natijalari O'zbekiston tayanch o'rta ta'lim bosqichi o'quvchilarining o'qish savodxonligi bo'yicha amaldagi holatini aniq raqamlarda tasdiqlaydi. 81 ishtirokchi davlat orasida O'zbekiston o'quvchilari o'qish savodxonligi bo'yicha 336 ball bilan 80-o'rinni egallagan, bu ishtirokchi davlatlar o'rtacha ko'rsatkichidan (476 ball) 140 ballga past [2; 3]. Ma'lumot uchun aytish joizki, reytingda birinchi o'rinni egallagan Singapur 543 ballni qayd etgan, ya'ni O'zbekiston va yetakchi davlat o'rtasidagi farq deyarli 207 ballni tashkil etadi.

Bundan-da tashvishliroq ko'rsatkich shundaki, O'zbekistonda o'qish bo'yicha bazaviy (2-daraja va undan yuqori) kompetensiyaga ega o'quvchilar ulushi atigi 14 foizni tashkil etadi, holbuki OECD davlatlarida bu ko'rsatkich o'rtacha 74 foizga teng. Bu, aslida, o'quvchilarning mutlaq ko'pchiligi (taxminan 86 foizi) oddiy matnni mustaqil tushunish, undan xulosa chiqarish va uni yangi vaziyatga tatbiq etishda jiddiy qiyinchiliklarga duch kelishini bildiradi.

1-jadval. O'zbekiston o'quvchilarining PISA 2022 o'qish savodxonligi bo'yicha ko'rsatkichlari (OECD bilan qiyosda)

Ko'rsatkich	O'zbekiston	OECD o'rtacha	Manba
O'qish savodxonligi bo'yicha o'rtacha ball	336	476	[2; 3]
Reyting (81 ishtirokchi davlat orasida)	80-o'rin	—	[2]
2-daraja (bazaviy) va undan yuqori ko'nikmaga ega o'quvchilar ulushi	14%	74%	[3]
Yetakchi davlat (Singapur) ko'rsatkichi bilan farq	≈ -207 ball	-67 ball	[2]

Ushbu raqamlar O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida belgilangan top-30 davlat qatoriga kirish strategik maqsadi [6] bilan bugungi amaldagi holat o'rtasida katta farq mavjudligini yaqqol ko'rsatadi va muammoning tizimli hamda kompleks yechimni talab qilishini asoslaydi.

2. PISA DASTURIDA O'QISH SAVODXONLIGI KONSEPSIYASI VA UNING TARKIBIY QISMLARI

Amaldagi muammolarni to'g'ri tushunish uchun PISA dasturida o'qish savodxonligi qanday tushunilishini alohida ko'rib chiqish zarur. OECDning PISA baholash va tahlil metodologik doirasiga ko'ra [1], o'qish savodxonligi uchta asosiy kognitiv jarayon orqali baholanadi: (1) axborotni topish va olish (matndan aniq ma'lumotni izlash, turli manbalarni solishtirish); (2) matnni tushunish (asosiy g'oyani aniqlash, matn qismlari o'rtasidagi bog'liqlikni tushunish, xulosa chiqarish); (3) matnni baholash va unga nisbatan mulohaza yuritish (muallif nuqtai nazarini, dalillar sifatini va matn shaklini tanqidiy baholash) [1].

Bundan tashqari, PISA topshiriqlari turli formatdagi matnlar — uzluksiz matnlar (proza, insho), uzluksiz bo'lmagan matnlar (jadval, diagramma, grafik, e'lon), aralash hamda ko'p manbali matnlar asosida tuziladi [1]. Aynan shu jihat O'zbekiston ta'lim amaliyoti uchun alohida muhim, chunki quyida ko'rsatilganidek, mavjud darslik va qo'llanmalarda bunday formatdagi topshiriqlar hajmi cheklangan.

2-jadval. PISA dasturida o'qish savodxonligining tarkibiy qismlari

Tarkibiy qism	Mazmuni	O'zbekiston amaliyotidagi holati
Kognitiv jarayonlar	Axborotni topish; matnni tushunish; baholash va mulohaza yuritish	Asosan reproduktiv (yodlash, qayta hikoya qilish) darajada qoladi
Matn formatlari	Uzluksiz, uzluksiz bo'lmagan, aralash, ko'p manbali matnlar	Jadval, diagramma, infografika bilan ishlash topshiriqlari kam
Baholash konteksti	Shaxsiy, ta'limiy, kasbiy, ijtimoiy vaziyatlar	Fanlararo, hayotiy kontekstdagi topshiriqlar yetarli emas

3. TAYANCH O'RTA TA'LIMDA O'QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHDAGI ASOSIY MUAMMOLAR

Amaldagi holatni tahlil qilish quyidagi to'rtta asosiy muammoni ajratib ko'rsatish imkonini beradi.

3.1. Reprodukativ yondashuvning ustunligi

O'quv jarayonida reproduktiv yondashuvning ustunligi saqlanib qolmoqda: dars davomida asosiy e'tibor matnni yodlash, uni qayta hikoya qilish va savol-javob shaklidagi an'anaviy nazoratga qaratilgan bo'lib, o'quvchini matn bilan faol, tanqidiy muloqotga kirishtiruvchi PISA tipidagi topshiriqlar (masalan, matndagi turli manbalarni solishtirish, muallif nuqtai nazarini baholash, olingan axborotni yangi vaziyatga tatbiq etish) darslarda yetarlicha qo'llanilmaydi. Natijada o'quvchida matnni sirtqi tomondan "bilish" shakllanadi, biroq uni chuqur tushunish va tanqidiy tahlil qilish ko'nikmasi yetarli darajada rivojlanmaydi.

3.2. Pedagog kadrlarning metodik tayyorgarligi yetarli emasligi

O'qituvchilarning PISA metodologiyasi va uning baholash mezonlari bo'yicha maxsus metodik tayyorgarligi hali yetarli darajada emas. Jahon banki tahlillarida ham qayd etilganidek, o'qitish amaliyoti va pedagog kadrlarning malaka oshirish tizimi jiddiy yaxshilanishni talab qiladi [4], bu esa o'z navbatida o'qituvchilarni yangi metodika bo'yicha maqsadli tayyorlashning dolzarbligini ko'rsatadi. Xususan, ko'pchilik o'qituvchilar PISA tipidagi topshiriqlarni mustaqil loyihalashtira olmaydi, chunki ularning bazaviy va malaka oshirish dasturlarida bunday kompetensiya alohida shakllantirilmagan.

3.3. Fanlararo integratsiyaning yetarli emasligi

Ta'lim mazmuni va baholash tizimida fanlararo integratsiya hali yetarli darajada amalga oshirilmagan: "Ona tili va o'qish savodxonligi" fani alohida o'quv predmeti sifatida joriy etilgan bo'lsa-da, o'qish savodxonligi ko'nikmalarini boshqa fanlar (tabiiy fanlar, ijtimoiy fanlar va boshqalar) doirasida ham izchil rivojlantirish mexanizmi yetarlicha ishlab chiqilmagan, holbuki PISA dasturida o'qish savodxonligi aynan fanlararo, hayotiy vaziyatlarga asoslangan kontekstda baholanadi [1]. Bu holat o'quvchida o'qish ko'nikmalarini faqat bitta fan doirasida emas, balki barcha o'quv fanlari orqali uzluksiz mustahkamlash zarurligini ko'rsatadi.

3.4. O'quv-metodik ta'minotdagi kamchiliklar

Mavjud o'quv-metodik ta'minot (darslik va qo'llanmalar)da PISA talablariga mos, turli janr va formatdagi (jadval, diagramma, e'lon, infografika kabi) matnlar bilan ishlashga qaratilgan topshiriqlar hajmi cheklangan, bu esa o'quvchilarning nostandart matnlar bilan ishlash tajribasini kamaytiradi. Natijada o'quvchilar imtihon vaziyatida ular uchun notanish formatdagi matn bilan uchrashganda, mavjud bilim va ko'nikmalarini amalda qo'llay olmay qoladilar.

3-jadval. Aniqlangan asosiy muammolar va ularning mumkin bo'lgan oqibatlari

Muammo	Namoyon bo'lish shakli	Mumkin bo'lgan oqibat
Reproduktiv yondashuv ustunligi	Yodlash va qayta hikoya qilishga urg'u	Tanqidiy tafakkurning sust rivojlanishi
Pedagoglar metodik tayyorgarligining yetarli emasligi	PISA tipidagi topshiriq loyihalashtira olmaslik	Sifatli baholash vositalarining yetishmasligi
Fanlararo integratsiya yetarli emasligi	O'qish ko'nikmalari faqat bitta fan doirasida	Ko'nikmalarning boshqa fanlarga ko'chmasligi
O'quv-metodik ta'minotdagi kamchiliklar	Nostandart matn formatlari kam uchraydi	Notanish matn bilan ishlashda qiyinchilik

4. ME'YORIY-HUQUQIY ASOS VA AMALIYOT O'RTASIDAGI METODIK BO'SHLIQ

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, yuqorida sanab o'tilgan muammolar me'yoriy-huquqiy ta'minot yetishmasligidan emas — O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 997-son qarori (2018) [5], Prezidentning PF-5712-son (2019) [6] va PF-76-son (2025) [7] Farmonlari bilan ta'lim sifatini xalqaro standartlar asosida baholash va oshirish uchun zarur huquqiy asos allaqachon yaratilgan. Muammo, aksincha, ushbu strategik hujjatlarda belgilangan maqsadlar bilan sinf xonasidagi kundalik o'qitish amaliyoti o'rtasidagi metodik bo'shliqda, ya'ni PISA talablarini aniq metodika, topshiriqlar tizimi va o'qituvchi tayyorgarligi darajasida amalga oshiradigan ilmiy-amaliy vositaning yetishmasligida namoyon bo'ladi.

4-jadval. O'qish savodxonligini rivojlantirishga oid asosiy me'yoriy-huquqiy hujjatlar

Hujjat	Qabul qilingan yili	Asosiy yo'nalishi
O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 997-son qarori	2018	Ta'lim sifatini xalqaro reyting tadqiqotlari asosida baholash tizimini joriy etish [5]
Prezidentning PF-5712-son Farmoni	2019	Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash [6]
Prezidentning PF-76-son Farmoni	2025	Ta'lim sifatini yanada oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar [7]

Hujjat	Qabul qilingan yili	Asosiy yo'nalishi
Jahon banki "BILIM" dasturi	2026	Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish, matematika va ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarini rivojlantirish [4]

Shu tariqa, mavjud me'yoriy-huquqiy asosni amaliy metodika bilan to'ldirish, ya'ni PISA kompetensiyalar tizimiga mos, fanlararo integratsiyaga asoslangan va o'qituvchining metodik tayyorgarligini hisobga oluvchi yaxlit metodika hamda modelni ishlab chiqish zarurati yuzaga keladi.

5. TADQIQOT NATIJALARINING ILMIY-AMALIY AHAMIYATI

Yuqorida keltirilgan tahlil natijalari nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Birinchidan, ular ta'lim muassasalari rahbariyati va metodik xizmatlari uchun o'quv jarayonini PISA talablariga moslashtirish bo'yicha ustuvor yo'nalishlarni belgilashda asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ikkinchidan, aniqlangan to'rtta muammo (reproduktiv yondashuv, pedagog tayyorgarligi, fanlararo integratsiya va o'quv-metodik ta'minot) o'qituvchilarning malaka oshirish dasturlari mazmunini yangilashda tayanch mezon vazifasini o'tashi mumkin. Uchinchidan, mazkur tahlil natijalari darslik va qo'llanma mualliflari uchun PISA formatidagi topshiriqlarni loyihalashtirish bo'yicha amaliy yo'nalish beradi.

Shuningdek, ushbu tahlil O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida belgilangan strategik maqsadlarga erishish yo'lida amaliy qadam sifatida qaralishi mumkin. Zero, xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, o'qish savodxonligini oshirish uzoq muddatli va tizimli yondashuvni, ya'ni me'yoriy-huquqiy baza, o'quv dasturlari, o'qituvchi tayyorgarligi va baholash tizimining o'zaro uyg'unlashtirilgan holda isloh qilinishini talab etadi. Aynan shu jihat mazkur tadqiqotning keyingi bosqichlarida ishlab chiqiladigan metodika va model uchun nazariy poydevor bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston tayanch o'rta ta'limida o'qish savodxonligining amaldagi holati xalqaro ko'rsatkichlardan sezilarli darajada past bo'lib, bu holat bir qator o'zaro bog'liq tizimli muammolar bilan izohlanadi: o'qitishdagi reproduktiv yondashuvning ustunligi, pedagog kadrlarning PISA metodologiyasi bo'yicha metodik tayyorgarligining yetishmasligi, fanlararo integratsiyaning zaifligi va o'quv-metodik ta'minotdagi kamchiliklar. Bunda muammoning ildizi me'yoriy-huquqiy bazaning yo'qligida emas, balki mavjud strategik hujjatlar bilan sinf xonasidagi amaliyot o'rtasidagi metodik bo'shliqda ekanligi aniqlandi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi: birinchidan, PISA tipidagi topshiriqlar tizimini nazariy va amaliy jihatdan ishlab chiqish hamda ularni o'quv dasturlariga bosqichma-bosqich joriy etish; ikkinchidan, o'qituvchilarning malaka oshirish tizimida PISA metodologiyasiga bag'ishlangan maxsus modullarni tashkil etish; uchinchidan, o'qish savodxonligini rivojlantirishni fanlararo, hayotiy vaziyatlarga asoslangan yondashuv orqali barcha o'quv fanlariga integratsiya qilish; to'rtinchidan, darslik va qo'llanmalarni turli formatdagi (jadval, diagramma, infografika) matnlar bilan boyitish. Ushbu tavsiyalarning ilmiy asoslanishi va amaliy modeli mazkur tadqiqotning keyingi bosqichlarida batafsil ko'rib chiqiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. OECD. PISA 2022 Assessment and Analytical Framework. – Paris: OECD Publishing, 2023.
2. OECD. PISA 2022 Results (Volume I): What Students Know and Can Do. – Paris: OECD Publishing, 2023.
3. OECD. PISA 2022 Results (Volume I and II) – Country Notes: Uzbekistan. – Paris: OECD Publishing, 2023.
4. Jahon banki. O'zbekistonda boshlang'ich ta'lim sifatini oshirish bo'yicha tahliliy materiallar ("BILIM" – Transforming Public Education for Economic Growth dasturi). – Vashington: Jahon banki, 2026.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ta'lim sifatini xalqaro reyting tadqiqotlari asosida baholash tizimini joriy etishga oid 997-son qarori. – Toshkent, 2018.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlashga oid PF-5712-son Farmoni. – Toshkent, 2019.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim sifatini oshirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi PF-76-son Farmoni. – Toshkent, 2025.